

Notat - Øvre Eiker Kulturminneråd

Vedr.: Rapport fra Riksantikvarens Utviklingsnett 19-20/11-2009: Hus og landskap

Dato: Til møte 25/11-2009

Av: Bent Ek

Innledning: Mennesket er utgangspunkt for studiet av hus og landskap – menneskene former og formes av landskap og byggeskikk. Stilhistorie gir ofte et skjevt bilde av faktisk byggeskikk – i praksis er det mange parallelle linjer og samtidighet. Prosessperspektiv: alt er i endring, både fysisk og mentalt.

Begrepet "byggeskikk": Skapt av Eilert Sundt rundt 1850 – opprinnelig brukt dynamisk og deskriptivt, men seinere tider har ofte hatt en statisk og normativ forståelse av begrepet.

Det er sammenheng mellom det fysiske (utforming av huset), det sosiale (bruken av huset) og det kognitive (forestillinger om huset).

Endringer skyldes ofte påvirkning utenfra (for eksempel symmetri-idealet), men får som regel en "hjemliggjøring" av disse idealene. Symmetri gjennom påbygging.

Byggeskikk er ikke alltid "fornuftig". Status og prestisje var viktig også tidligere, men hva som ga prestisje endret seg over tid. Ytre impulser har vært bakgrunn for at nye lokale ressurser ble tatt i bruk.

Utviklingen mot en fellesnorsk arkitektur kom først med sveitserstilen. Ikke noe skarpt skille mellom arkitektur (akademisk, internasjonalt) og byggeskikk (folkelig, erfaringsbasert, lokalt). "Alt er både arkitektur og byggeskikk".

Tradisjonelt boligmønster på landsbygda før ca. 1850: Tunet med de mange hus. Flere bygninger brukt som bolig: årestue, loft, bryggerhus/eldhus, løe etc.

Innføringen av peis med grue (1600-tallet), jernovner (16-1700-tallet) og vedkomfyr (etter 1850) påvirket innredning og byggeskikk.

Gjennomgang av de viktigste husene: eldhus/bryggerhus, stabbur og loft.

Vanlig å sove i fjøset fram til midten av 1800-t, både for tjenestefolkene og barna på gården - også brukt til dans og arbeidsrom. Først etter midten av 1800-tallet ble dette sett på som mindreverdig. Heller ikke vanlig med do før etter midten av 1800-tallet.

Flytteskikk er typisk for Nord-Skandinavia - en del av årssyklusen – flyttet ut i løer og låver, seter, fiskebu, tømmerkoie etc – hygienisk (ble kvitt loppene) og sosialt (treffe annen ungdom).

Overklassens boligmønster på landsbygda før ca. 1850: Idealet var atskilte soner for arbeid, privatliv og representasjon (eks.: Rosendal), men opprinnelig lite differensiering innenfor disse sonene – hadde ikke egne spisestuer, sengekammer etc. Idealene spredte seg til bondekulturen: Kjøkkeninngang.

Differensiering av rommene spredte seg fra overklassen til allmuen: Overgang fra felles bespisning på kjøkkenet til at bondefamilien spiste i stua atskilt fra tjenestefolkene (beskrevet av Sundt og Asbjørnsen på midten av 1800-tallet). Eldre hustyper med udifferensierte rom levde videre i husmannsplassene.

Byene på 16- og 1700-tallet: Bygårdene ble bygd etter samme prinsipper som bondegårdene – en myte at bybefolkningen var mer mottakelig for impulser utenfra. Også her en gradvis differensiering av rommene.

Småhusbebyggelse i byen fulgte ofte den "akershusiske" grunnplanen, tok med seg byggeskikk fra landet til forstedene. Løkker utenfor byen (seinere lystgårder) kan betraktes som overklassens "flyttekultur".

Landsbygda etter 1850: Byggeskikken ble endret under industrialismen – fikk "det nye tunet" med to store hus - våningshus og driftsbygning. – utvikling mot en felles byggeskikk over hele landet.

Den nye driftsbygningen ("enhetsbygningen") ble utviklet på Landbrukshøyskolen – markedsorientert jordbruk førte til økt behov for lagring av høy og oppbevaring av redskaper og maskiner. Melkesalg førte til økt krav til renslighet.

"Midtpehus" med kjøkken, kammers og to stuer ble vanlig. Vedkomfyren kom etter 1850. Parafinlampe kom på 1860-tallet, påvirket møbleringen.

Sveitserstilen: spredt over hele landet, alle sosiale lag - i Norge fra 1840-åra (fra Tyskland). Startet som "arkitektstil", men adoptert av lokale byggmestre - fortsatte etter at nye trender kom i arkitekturen (etter 1910). Slutt på å etterlikne murhus (empire).

Nye tettsteder oppsto rundt stasjonsbyerm og dampskipsbrygger. Bebyggelsen flyttet fra dalsidene til dalbunnen. Selveiende småbruk erstattet husmannsvesen – ofte kombinasjonsbruk jordbruk/industri.

Byene 1850-1900: Voldsomt vekst, nesten ingen offentlig regulering utover påbudet om murbygninger. Tendens til økt skille mellom bolig og arbeidsplass – fortrengte den gamle bygården, som både var bolig og en liten "bedrift".

Villaer i utkanten av byen – bare for de velstående. I sentrum kom det leiegårder med leiligheter for alle sosiale lag, men tendens til økt skille mellom øst og vest.

Butikker i 1.etasje i leiegårdene, utviklet seg til rene forretningsgårder, med butikker i flere etasjer, eventuelt hoteller eller kontorer. Moderne bygninger (stålskjellett) med fasader preget av historisisme (pusset teglstein).

Byplanlegging 1900-1970: Krakket i boligmarkedet rundt 1900 var et tidsskille – neste periode var preget av store offentlige boligprosjekter, der hensikten var å løse fattigdomsproblemet (sosialpolitikk). "Hierarkisk totalplanlegging".

Idealet var "Den differensierte by" med adskilte områder for sentrumsfunksjoner, boliger, industri, trafikk, parker og havebyer.

Leiegårder med store gårdsrom og frittliggende bygårder - direkte overgang til funksjonalismen i mellomkrigstida.

Etterkrigstidas drabantbyer representerte totalt differensieringen: sovebyer uten arbeidsplasser.

Senmoderne byutvikling: Modernismekritikken oppsto på 60-tallet (68-generasjonen), men ble videreført av liberalismen på 80-tallet – kritisk til offentlig planlegging. Bakgrunn i en lang anti-urban tradisjon i Norge: reaksjon mot bildominerte byer. Idealet ble den "selvgroddde" småhusbyen.

Parallelt med dette kom en "nyurbanisme" som en reaksjon mot den differensierte byen - utvikling av kafe-og restauranttilbud. Ny byggerunde i sentrum fra 80-tallet: "gentrifisering" av gamle arbeiderstrøk og industriområder.

Det postmoderne problem: Hvordan skal det nye møte det gamle? Kontrast eller tilpasning? Samtidig boligbygging utenfor sentrum: Byggefeltet er blitt den foretrukne måte å bo på - sammenheng med økt levestandard og bilbruk. Videreføring av 1800-tallets villatradisjon.